

СХОД У ДОМЕ КІНО. „МАРТЫРАЛОГ” І АРГКАМІТЭТ БНФ

Вынікам публікацыі і шырокага яе розгаласу было ініцыяванне стварэння арганізацыі памяці ахвяраў рэпрэсіяў. Сход адбыўся 19 кастрычніка 1988 году ў будынку Дому кіно (цяпер Чырвоны касцёл). Мы збіраліся туды, як было пазначана ў запрашэннях, для ўтварэння „Беларускага камітэту памяці ахвяраў сталінізму „Камітэт-58” (паводле назву рэпрэсіўнага артыкулу крымінальнага кодэксу). Асабіста я атрымаў запрашэнне ад Аляксандра Лукашукі, кабінэт якога ў рэдакцыі „Звязды” быў адным зь месцаў збору ініцыятараў камітэту памяці ахвяраў сталінізму (здаецца, там я ўпершыню і пабачыў Пазыняка. Потым гэткая актыўнасць каштавала Лукашuku рэдакцыйнай пасады).

Спачатку сход меркавалі правесці 18 кастрычніка, потым перанеслі на дзень пазней. Ехаў я зь Віцебску ў Менск на сход разам з Тадзіянай

Кляшторнай – дачкой рэпрэсаванага паэта Тодара Кляшторнага.

Колькі чалавек ведала пра тое, што будзе ўтвораны аргкамітэт Народнага фронту? Докладна ведалі Пазыняк, Дубянецкі, Быкаў і яшчэ адна асоба.

Вось як пра падрыхтоўку да зьезду БНФ адмыслова для гэтай кнігі прыгадаў Зянон Пазыняк:

„Адносна таго, што Васіль Быкаў напісаў ва ўспамінах, што ня ведаў пра стварэнне БНФ. Быкаву і Дубянецкаму я сказаў пра намер аб’явіць аб стварэнні Аргкамітэту БНФ непасрэдна перад пачаткам Устаноўчага Сходу Мартыралогу. Маючы гэта на ўвазе, я пісаў пазней, што пра ўтварэнне Фронту ведалі дзье асобы (Быкаў і Дубянецкі). Плянў маіх яны сапраўды ня ведалі. Я іх паставіў як бы перад фактам у падтрымку якога зь іхняга боку я не сумняваўся, бо ведаў пазычыю абодвух. У дадзеным выпадку сцвярджэнні „ведаў” – „ня ведаў” ёсць розначытаннем.

Пасля адкрыцця Курапатаў вясной 1988 г. былі зробленыя мной першыя археалагічныя раскопкі пахаванняў. Потым, у пачатку чэрвеня, быў надрукаваны артыкул „Курапаты – дарога смер-

(Фота: К. Воўтка)

Дзяды ў Курапатах. 1989 г.

Назвамі Навушын Сяргей Васільевіч

Арганізацыйная група па стварэнні Беларускага камітэта памяці
ахвар сталінізму / Камітэт "58" / запрашае іас прыняць удзел на
ўстаноўчым сходзе, які адбудзецца 1978 года, крамянік 4 18⁰⁰
па адрасу Савецкая, 15 (Воск. міне) Мінск
На сходзе Камітэта "58" будзе прынята праграма дзейнасці, статут,
адбрны кірунчын і рабочыя органы.

Запрашэнне на Устаноўчы сход „Мартыралогу”.

ці”. Затым, у ліпені, адбыліся больш шырока архе-
алягічныя даследванні, якія я праводзіў з групай
археалягаў ужо ў кантэксце ўзбуджанай крими-
нальнай справы па факту пахаванняў. Пасля гэ-
тага ў жніўні пачынаецца праца над стварэннем
мэмарыяльнай арганізацыі „Камітэт – 58”. Разам
са мной працавала група асобаў. Гэта найперш Мі-
хась Дубянецкі, Мікола Купава, Алесь Лукашук,
Алег Белавусаў і іншыя.

У час працы над стварэннем Камітэту – 58 на-
радзілася ідэя ўтварыць Беларускі Народны Фронт
па прыкладу прыбалтыйскіх, якія акурат у гэты час
там былі створаныя. Ідэя была сыцісла дыскрэтнай
(камуністычны рэжым на Беларусі трываў таталь-
ны і антыбеларускі). Размова вялася мной толькі з
Міхасём Дубянецкім. Мы не ўяўлялі яшчэ як у той
спэцыфічнай, да дна рэакцыйнай і антынацыяналь-
най сытуацыі, якая існавала на Беларусі, можна
было прыступіць да справы, калі КГБ і парткамы
кантралявалі кожны ўздых, а ўзровень грамадства
быў цалкам дэнацыяналізаваны.

Мы меркавалі, што каб даць штуршок – аб’явіць
пра Фронт і пачаць рэалізоўваць ідэю стварэння
– павінна была з’явіцца нейкая аўтарытэтная асо-
ба, якая хоць бы фармальна прылучылася да гэтай
справы. Патрэбна было „імя”, настойваў Міхась
Дубянецкі. Натуральна, што мы адразу зышліся на
асобе Васіля Уладзімеравіча Быкава.

Размова з Быкавым адбылася неўзабаве ў верась-
ні. Мы спаткаліся непадалёк ад Дому літаратара ля
мураванай брамы-уваходу ў Дзіцячы парк (тады
парк імя Горкага, хаця пры чым тут Горкі) і хадзілі
па сквэрку ля пустых лавачак, размаўляючы. Бы-
каў вельмі прыхільна паставіўся да нашай ідэі, але

лагодна адмаўляўся ад адказнай ролі, спасылаю-
чыся на здароўе, свой характар, узрост, казаў што
ён не ўпэўнены, што зможа тут нешта зрабіць. Мы
казалі, што рабіць будуць іншыя (мы найперш),
але каб зьвярнуць увагу на справу павінен быць
на чале яе вядомы чалавек. Дубянецкі быў перака-
наны ў гэтым і я з ім пагаджаўся, хоць і адчуваў,
што зь „вядомымі” ў Беларусі нічога не атрыма-
ецца. лепш бы зь „невядомымі” ды энэргічнымі і
безагляднымі. Цікава, што Быкаў нібы падтрымаў
мае думкі. Ён сказаў, што лепш бы маладзейшых,
ды актыўных, навошта тая вядомасць – справа ж
новая. Словам, Быкаў адмовіўся і мы з Дубянецкім,
седзячы на лавачцы, перабіралі па пальцах магчы-
мыя кандыдатуры. І аказалася, што справа дрэн-
на вядомых шмаг ды ўсе „савецкія”.

– А што калі Гілевіча? – кажу я, – патрыёт, за
мову змагаецца. Дубянецкі замаўчаў і стаў разгля-
даць кусты кізільніка, якім тады былі засаджаныя
ўсе сквэркі Беларусі. Нарэшце пайшлі да Гілеві-
ча.

– Гіблая справа, – кажа Дубянецкі.

– Калі ня згодзіцца? – пытаю.

– Калі згодзіцца, – адказвае Міхась Хведаравіч.

– Галоўнае пачаць, – кажу я, – а там пойдзем
шырокім фронтам.

Гэтак размаўляючы, зайшлі ў кабінэт да Ніла
Гілевіча. Ніл Сымонавіч зацікавіўся і крыху ўсхва-
ляваўся. Пачаў задаваць пытанні. А як, а што, а ці
ведае ЦК (Ух!), а можа трэба пагаварыць з Краў-
чанкам (сакратар Менскага Гаркама КПБ па ідэ-
алёгіі), бо справа добрая і г.д. Цікавая была размо-
ва – мізансэна. Нарэшце Ніл Сымонавіч цвёрда
адмовіўся і мы пайшлі.

Устаноўчы сход „Мартыралогу”. (Зьлева направа: функцыянар ЦК КПБ Р. Бузук, М. Хв. Дубянецкі, В. У. Быкаў)

Да самага 19 кастрычніка ніякай гаворкі пра кіраўніка больш не было. Аднак ідэя вісела ў паветры і да мяне прыходзілі шмат хто (і незнаёмыя) асабліва перад устаноўчым сходам „Камітэту – 58” і прапаноўвалі аб’явіць пра стварэнне Фронту. Я зразумеў, што КГБ цікавіцца намерамі і на ўсе прапановы адказваў адмоўна, прыкідваўся зацкленым на „камітэце”. У дзень сходу (19 кастрычніка 1988 г.) я склаў спіс будучага аргкамітэту Фронту з 23 асобаў і перад самым сходам паведаміў Быкаву і Дубянецкаму, што пры зручным моманце аб’явім пра Аргкамітэт БНФ і паставім на галасаванне. Сітуацыя правамоцная, дэлегаты з усёй Беларусі, аб’явім, выберам, створым, прагаласуем, а там справа пойдзе, на руках панясем. Восьці сход павінен быў Міхась Дубянецкі.

Пасля стварэння „Камітэту – 58”, які па маёй прапанове назвалі „Мартыралог Беларусі” (праўда, з цяжкасцю, бо шмат хто не разумее сэнсу слова „мартыралог”), я прапанаваў утварыць Аргкамітэт БНФ „Адраджэнне” і зачытаў спіс асобаў, які тут жа на Сходзе дапаўненнямі з месцаў павялічылі да 35 чалавек і прагаласавалі за яго.

Так быў створаны Аргкамітэт Беларускага Народнага Фронту „Адраджэнне”. Больш падрабязна пра Устаноўчы Сход Мартыралогу і пра гэтую падзею я пісаў у артыкуле „Курапаты. 10 гадоў пасля”. Надрукаваны ў „Беларускіх Ведымаў” (скарочаны варыянт у „Нашай Ніве”) за 1998 г.

Потым аказалася, што як я ні стараўся адразу надзейна вызначыць склад Аргкамітэту (прапановы зь месца на Сходзе таксама былі ўзгодненыя), агентура ўсяроўна пралезла і адразу пачала круціцца каля Быкава. Былі моманты, што ўсё вісела на валаску і Аргкамітэт проста трэсла. Цяпер з гумарам для сябе адзначаю, што нас урагавала тады толькі іхняя дурнота. (Падляя справы, як правіла, робяць дурныя людзі.) Перад Устаноўчым Зьездам БНФ нам (адраджэнцам) удалося некаторых такіх „перабудушчыкаў” вытурыць, некаторых заблякаваць і праца пайшла хуткімі тэмпамі (пад гістарычны лямант камуністаў). Але наш цягнік ужо набіраў хаду і смела імчаў наперад да волі і незалежнасці Беларусі”.

У ліку тых, хто ведаў пра ініцыятыву стварэння Народнага Фронту, Пазыняк не называе, напрыклад,

Сяргея Дубаўца. Але калі мы зь Сяргеем ішлі ў Дом кіно, Сяргей выпытваў, як бы я паставіўся да ідэі ўтварэньня Народнага Фронту. А першае, што я пачуў ад Арлова, якога спаткаў у ДOME кіно перад паседжаньнем, было – „Ну ты ведаеш, што будзем ствараць Народны фронт?”. Для мяне гэта было навіной, хаця ідэя такой арганізацыі аднойчы абмяркоўвалася намі з Уладзімерам Арловым яшчэ ў ягонаў наваполацкаў кватэры. Усё гэта сьведчыць, што калі і ня ведалі, дык здагадваліся – словам, ідэя, як кажуць, „вісела ў паветры”.

У ДOME кіно я пабачыў, Васіля Быкава, Ніла Гілевіча, Максіма Танка, Віктара Казько, Аляксея Дудараву, Янку Брыля, Рыгора Барадуліна, Сяргея Грахоўскага... Некаторыя зь іх тут жа паставілі подпісы супраць будаўніцтва Віцебскаў АЭС. У залі былі актрысы Стэфанія Станюта і Марыя Захарэвіч, рэжысэр Валер Масьлюк, кампазытар Яўген Глебаў...

Спачатку на сходзе было ўтворана Беларускае гісторыка-асьветніцкае таварыства памяці ахвяраў сталінізму „Мартыралог Беларусі”. Ад таго, хто будзе абраны старшынём, залежала далейшая праца сходу, а менавіта – ці ён прапануе людзям разыходзіцца, ці – паставіць на галасаваньне стварэньне Народнага фронту, да чаго ўжо заклікалі прамоўцы. Васіль Быкаў прапанаваў Пазыняка: „Гэты чалавек павінен быць пазбаўлены таго вялізнага недахопу, які ёсьць ва ўсіх нас, які выхаваны ўсімі папярэднімі гадамі, – ён павінен быць пазбаўлены страху. Найперш страху перад начальствам. І такім чалавекам (я думаю, што вы мяне падтрымаеце) я называю Зянона Станіслававіча Пазыняка”. Гэтаму запярэчыў прадстаўнік ЦК КПБ Расьціслаў Бузук, які паспрабаваў сарваць сход. Аднак Быкаў узяў мікрафон і правёў галасаваньне. Пазыняк быў абраны, і празь некалькі хвілінаў, а менавіта ў 22.15 пад воплескі залі выставіў на галасаваньне прапанову аб утварэньні Аргкамітэту Народнага фронту.

У склад Аргкамітэту увайшлі Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Анатоль Грыцкевіч, Уладзімер Конан, Зянон Пазыняк, Пімен Панчанка, Алег Белавусаў, Алясь Бяляцкі, Анатоль Вараву, Вінцук Вячорка, Ніл Гілевіч, Павел Дзьмітрук, Юры Дракахруст, Міхал Дубянецкі, Алясь Емялянаў, Вячаслаў Жыбуль, Яўген Кулік, Мікола Купава, Адам Мальдзіс, Аляксей Марачкін, Валеры Масьлюк,

Дзяды – 88. Мітынг у полі пад Курапатамі.

Пятро Садоўскі, Алясь Суша, Сымон Сьвістуновіч, Кацусь Тарасаў, Міхась Ткачоў, Алег Трусаў, Геннадзь Тумаш, Ігар Чарняўскі, Міхась Чарняўскі, Яўген Шунейка, Васіль Якавенка (даю пералік у пасьлядоўнасьці, пададзенаў у „Інфармацыйным паведамленьні” Аргкамітэту, якое выйшла празь некалькі дзён; пазьней у склад Аргкамітэту былі кааптаваныя некаторыя іншыя асобы, а некаторыя – сышлі).

Ужо ў першай праграмнай заяве – нароўні з падтрымкай „перабудовы”, „распачатаў лепшымі сіламі КПСС” – казалася пра неабходнасьць нацыянальнага адраджэньня, дзяржаўнасьці беларускаў мовы, „рэальнага сувэрэнітэту Беларусі, абвешчанага Канстытуцыяў БССР і СССР”. БНФ выступаў за „аднаўленьне праўдзівай, навуковаў гісторыі Беларусі”, „усебаковае разьвіцьцё культуры беларускага народу” і „свабоднае разьвіцьцё моваў і культур усіх нацыянальнасьцяў, што жывуць на Беларусі”. Гаварылася і пра „поўны рэспубліканскі гаспадарчы разьлік” (у тых умовах гэта азначала – эканамічную самастойнасьць ад Масквы).

На Дзяды 30 кастрычніка тысячы менчукоў сабраліся ля Маскоўскіх могілак (цяпер – Усход-

ня). Вось як піша пры тыя падзеі па-біблейску лянкічна Васіль Быкаў у „Доўгай дарозе дадому”: „Людзей пачалі разганяць, біць, арыштоўваць, трышціць газам з партатыўных балёнчыкаў. Атруцілі і Пазыняка, які ішоў на чале калёны. Але Пазыняк не саступіў. Ён скіраваў натоўп на ўскраіну і павёў да Курапатаў. Аднак і там шлях калёне перагарадзілі войскі. Тады Пазыняк завярнуў усіх у поле. І ў чыстым полі пад сьняжком, які сьпаў з хмарнага неба, адбылося набажэнства. Угары разьвяваўся бел-чырвона-белы сьцяг, выступалі прамоўцы і сярод іх пісьменьнік Уладзімер Арлоў”.

Дадам, што там, пад Курапатамі, упершыню ў найноўшай гісторыі Беларусі перад вялікім сходам людзей быў узняты бел-чырвона-белы сьцяг.

Разгон „Дзядоў” меў шырокі розгалас. Апраўдваючыся, улады былі вымушаныя казаць і пра ўтварэньне БНФ – хай і ў адмоўным ракурсе. Суполкі БНФ пачалі стварацца ня толькі ў Менску, але і ў рэгіёнах.

Пашыраліся патрабаваньні аб беларусізацыі, вяртаньні гістарычнай памяці. 16 лістапада група літаратараў (Уладзімер Арлоў, Алякс Асташонак, Лявон Баршчэўскі і іншыя) апублікавалі ў „ЛіМс” ліст з патрабаваньнем вярнуць у правапіс мяккі знак і пераднацісканое „я”, адначасна апаніўшы моўную рэформу 1933 году як „рэпрэсіўную”.

ДЭНАЦЫЯНАЛІЗАВАННЯ КАМУНІСТЫ

Увогуле, пэрыяд да вясны 1990 году, калі нацыянальныя сілы атрымалі прадстаўніцтва ў заканадаўчым органе, быў пэрыядам іх ідэалогічнага змаганьня з рэакцыйным, цалкам арыентаваным на Маскву, камуністычным кіраўніцтвам БССР.

І тут, на пачатку хвалі нацыянальнага адраджэньня, вельмі важную ролю мела пазыцыя камуністычнага кіраўніцтва Беларусі. Тое, што дэмакратычныя перамены вышэйшае кіраўніцтва ўспрымала як пагрозу ўласнаму становішчу, яшчэ можна зразумець. Гэта палітычная барацьба, і адбывалася яна і ў суседніх з Беларуссю Латвіі, Летуве, а таксама ў Эстоніі.

Але літоўскія, напрыклад, камуністы не аспрэчвалі нацыянальныя каштоўнасьці, спрыялі

разьвіцьцю літоўскай мовы, культуры і адукацыі. Нельга ўявіць, каб, напрыклад, кіраўніцтва кампартыі Летувы загадала зруйнаваць Троцкі замак альбо віленскую вежу Гедыміна. А вось у Менску Машэраў загадаў зруйнаваць Нямігу, Сьлонькоў – знакавы для беларускай тэатральнай гісторыі будынак, у Віцебску быў знішчаны ледзь ня ўвесь гістарычны цэнтар, у тым ліку Дабравешчанская царква XII стагодзьдзя. Падобнае было немагчыма ні ў Летуве, ні ў Латвіі, ні ў Эстоніі – затое спрэс адбывалася ў Расеі. Беларускія камуністы перанялі гэтую мэнтальнасьць з усходу.

Адрозьненне паміж беларускім камуністычным кіраўніцтвам і іх літоўскімі калегамі выяўляецца нават у тым, што менавіта дзякуючы распараджэньню ЦК кампартыі Летувы ў Вільні змог адбыцца ўстаноўчы зьезд БНФ – пасля таго, як у Менску яго праводзіць было забаронена.

Я мною было заўважана, што ў канцы 80-ых гадоў у эшалёне вышэйшага кіраўніцтва былі толькі два нацыянальна арыентаваныя сакратары – сакратар Менскага гаркаму Яўтро Краўчанка і сакратар Віцебскага абкаму Іосіф Навумчык. Тут, канешне, трэба зрабіць папраўку адносна абмежаванасьці іх нацыянальнай арыентацыі – гаворка ня можа ісьці, напрыклад, пра ўсьведамленьне імі ў той момант неабходнасьці нацыянальнай Незалежнасьці; да таго ж яны былі носьбітамі камуністычнай ідэалогіі. Праўда, яны хача б не цураліся публічна размаўляць па-беларуску. Аднак іх уплыў быў тэрытарыяльна абмежаваны. Кіраўніцтва ж ЦК было папросту антынацыянальнае, што асабліва выявілася пасля высылкі другога сакратара ЦК Генадзь Барташэвіча, які сымпатызаваў нацыянальнай інтэлігенцыі, амбасадарам Савецкага Саюзу ў Паўночную Карэю. Так, быў у складзе ЦК КПБ Генадзь Бураўкін – але менавіта як старшыня Дзяржтэлерадыі; у адзеле культуры ЦК нейкі час працаваў Сяргей Законнікаў – але ў канцы 80-ых ён ужо быў рэдактарам „Польмя”.

Зусім магчыма, што калі б на пасадзе сакратара ЦК КПБ па ідэалогіі застаўся Аляксандар Кузьмін, які спрыяў і Васілю Быкаву, і ўладзімеру Караткевічу, які не баяўся сустрэкацца з творчай інтэлігенцыяй і не пазьбягаў дыскусіяў – настроі кіраўніцтва ў Беларусі ў канцы 80-ых гадоў не былі б нагэтулькі рэакцыйнымі. Аднак пасля кан-

Шэсьце на чарнобыльскую гадзіну смутку і маўчаньня. 1989 г. Менск.

флікту са Сьлюньковым з прычыны Чарнобылю Кузьміна адправілі на пэнсію, а ягонае месца заняў Валер Пячэньнікаў – як ён сам сябе вызначаў, „інжынер”. Прыход жа першым сакратаром ЦК Яфрэма Сакалова, які атрымаў зорку героя сацпрацы за будаўніцтва экалягічна шкодных сьвінакомплексаў, канчаткова зрабіў немагчымым дыялёг партыйнага камуністычнага кіраўніцтва з нацыянальна арыентаванай інтэлігенцыяй і, у далейшым, з кіраўніцтвам Народнага фронту.

ЦК КПБ абраў тактыку забаронаў і паклёпу.

Увесну 1989 году актывісты БНФ узялі ўдзел у першых адносна свабодных выбарах на тэрыторыі СССР. Практычна ўсе лідэры Народнага фронту былі вылучаныя „кандыдатамі ў кандыдаты” ў народныя дэпутаты СССР. Аднак дзеля таго, каб патрапіць у выбарчы бюлетэнь, трэба было прайсьці зашыварджэньне праз так званыя „акруговыя сходы” (300-400 прадстаўнікоў „працоўных калектываў”, якія фармаваліся камуністычнымі органамі). Ніводзін зь лідэраў БНФ праз гэтыя сходы

не прайшоў (напрыклад, я быў вылучаны шэсьцю працоўнымі калектывамі Віцебска, у тым ліку ад найбуйнейшага прадпрыемства ў горадзе – тэлезаводу, але гэта ня мела ніякага значэньня). Паводле квоты Саюзу пісьменьнікаў дэпутатам стаў Васіль Быкаў, ад Саюзу кінемаграфістаў – Алесь Адамовіч. Акрамя таго, па шэрагу сталічных акругаў пры падтрымцы БНФ былі абраныя Аляксандар Дабравольскі, Станіслаў Шушкевіч, Мікалай Ігнатовіч і некаторыя іншыя. Трэба адзначыць, што ў Менску падтрымка БНФ мела вызначальную ролю: тая, супраць каго агітаваў Фронт, абраныя не былі.

Маскоўскія зьезды ішлі ў прамой трансляцыі і прыцягвалі да сябе вялізную ўвагу. Аднак адсутнасць у складзе беларускай дэлегацыі колькі-небудзь значнай групы палітыкаў з выразна нацыянальнай арыентацыяй не дазволіла вынесці на шырокае абмеркаваньне пытаньня аб незалежнасьці – як тое было зроблена дэпутатамі з прыбалтыйскіх краінаў. Падкрэсьліваю гэтую акалічнасьць, бо, напрыклад, прысутнасць Быкава на зьезьдзе ва ўмо-

вах, калі шлях на трыбуну жорстка кантраляваўся, у гэтым сэнсе ня мела істотнага значэння – літоўцы ці эстонцы бралі якраз масавымі калектыўнымі дэмаршамі (напрыклад, пакаданьнем залі). Зрэшты, і прыбалты даволі хутка пераканаліся, што Крэмль – ня тое месца, дзе будучь спакойна выслухоўваць пра дзяржаўны сувэрэнітэт.

Увесь 1989 год быў для БНФ часам нацыянальнай і антыкамуністычнай агітацыі. Распачаўся год 2-ім Вальным соймам беларускіх суполак, які прайшоў 14–15 студзеня ў Вільні; абмяркоўваліся аспекты сувэрэнітэту, дзяржаўнасці мовы, а таксама „рэспубліканскага грамадзянства” (існавала толькі грамадзянства СССР).

25 сакавіка мастак Алесь Пушкін правёў перформанс ля Дому друку, прымеркаваны да гадавіны ўтварэння БНР. Гэтая акцыя каштавала яму суда і зласьлівых артыкулаў – зь якіх, аднак, шмат хто ўпершыню даведаўся пра БНР.

26 красавіка, у гадавіну Чарнобылю, Аргкамітэт БНФ правёў гадзінны мітынг на плошчы Леніна – каля 10-ці тысячаў людзей стаялі моўчкі; праз кожную хвіліну біў звон. Найважнейшай падзеяй стаўся арганізаваны БНФ у верасьні шматтысячны мітынг з патрабаваньнем абнародаваньня праўды пра Чарнобыль, пакараньня вінаватых у замоўчваньні вынікаў аварыі ды ліквідацыі яе наступстваў. Афіцыйны друк зьмясьціў скажоную інфармацыю, абвінавачваюшы лідэраў БНФ у „палітыканстве”.

І ўсё ж, дзякуючы намаганьням БНФ, маскоўскае і менскае кіраўніцтва вымушанае было пачаць казаць праўду пра Чарнобыль. Жыхары Беларусі ўбачылі хлусьню маскоўскіх чыноўнікаў, іх імкненьне пазьбегнуць адказнасці і нежаданьне рэальна дапамагачь ахвярам Чарнобыля. Гэта спарэдзіла шмат у каго першыя сумневы ў здольнасці „саюзнага цэнтру” вырашыць праблемы, звязаныя з іхным жыццём і іх блізкіх.

ВЫБАРЫ ПАД КАНТРОЛЕМ КАМУНІСТАЎ

26 студзеня 1990 году, перад спыненнем сваіх паўнамоцтваў, Вярхоўны Савет 11-га скліканьня прыняў Закон аб мовах. Гэта было зроблена ў адказ на патрабаваньні грамадзкасці – так, пры абмер-

каваньні праекту ў друку 15 тысяч чалавек выказаліся за наданьне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай мовы. За месяц да прыняцьця закону такі статус быў вымушаны прызнаць і ЦК КПБ на сваім пленуме, імкнучыся перахапіць ініцыятыву БНФ, які патрабаваньне гарантыяў беларускай мове зрабіў адным з галоўных сваіх праграмных палажэньняў.

Аднак грамадзкія настроі маглі б быць і ня ўлічаныя, як здарылася гэта на некалькі тыдняў раней з новым выбарчым законам, калі б у камііі і непасрэдна на сесіі ВС у абарону дзяржаўнасці беларускай мовы ня выступілі дэпутаты Ніл Гілевіч, Генадзь Бураўкін, Іван Чыгрынаў, Іван Шамякін, віцэ-прэм’ер Ніна Мазай, міністар адукацыі Міхаіл Дзямчук і сакратар менскага гаркаму кампартыі Пятро Краўчанка. Сярод дэпутатаў былі актыўныя праціўнікі закону, найперш зь ліку прамысловай намэжклятуры. Аднак гэта быў той самы выпадак, калі шматгадовая звычка галасаваць як загадвае партыйнае начальства спрацавала не на школу, а на карысьць нацыі.

Падзецца, што прыняцьцё Закону аб мовах было самым станюўчым крокам за ўсе часы існаваньня адзінаццаці кадэньцяў беларускага Вярхоўнага Савета, пасля далучэньня ў 1939 годзе Заходняй Беларусі (зрэшты, апошняе было шмат у чым і вынікам сталінскага геапалітычнага раскладу; у дачыненні да Вільні расклад Крамля быў іншы).

Васіль Быкаў ацаніў Закон як палавінчаты, і гэта слушная ацэнка – але нават калі б улады выконвалі хаця б тое, што прадугледжваў Закон, мова не апынулася б пад пагрозай зьнішчэньня.

Прыняўшы Закон аб мовах, кіраўніцтва кампартыі, тым ня менш, імгненна пачало распаўсюджваць тэзу, што нібыта БНФ заклапочана толькі лёсам беларускай мовы, а не эканомікай, не жаданьнем „накарміць народ”. Гэтае сьцьверджаньне хутка пераўтварылася ва ўстойлівы стэрэатып, які суправаджаў парлямэнткія выбары.

Выбары ў Вярхоўны Савет БССР 12-га скліканьня, які складаўся з 360 мандаатаў, прайшлі ўвесну 1990 году. Яшчэ ўвосень 1989 году падчас прыняцьця новага Закону аб выбарах Вярхоўны Савет пад ціскам грамадзкасці вырашыў ня ўводзіць гарантыванага прадстаўніцтва ад кампартыі і камсамолу (100 прадстаўнікоў ад КПСС на зьезь-

Перадвыбарчы стотысячны мітынг у Менску. 1990 г. Ля мікрафонаў З. Пацьняк, Я. Сакалоў.

дзе народных дэпутатаў СССР у народзе называлі „чорнай сотняй”). Аднак 50 дэпутатаў вылучаліся ад грамадзкіх арганізацыяў – а менавіта, пракамуністычнай вэтэранскай арганізацыі, а таксама таварыстваў сляпых, глухіх і інвалідаў.

На выбары дэмакратычныя сілы ішлі адзіным блёкам, у складзе БНФ, ТБМ, Беларускага экалагічнага саюзу, Беларускага сялянскага саюзу і Саюзу каапэратываў Беларусі.

Шмат у чым выбарчая кампанія 1990 году ў Вярхоўны Савет 12-га скліканьня (люты-сакавік 1990 г.) перадвызначыла будучыню Беларусі, паколькі менавіта гэтаму Вярхоўнаму Савету давялося аднаўляць незалежнасьць і ствараць дзяржаўныя інстытуцыі. Калі б дэпутатаў БНФ было болей, лёс краіны мог бы быць зусім іншым. Таму, канешне, тэма выбары калі-небудзь будучы прадметам глыбокага аналізу.

Пакуль жа адзначу, што кіраўніцтва ЦК КПБ на чале зь Яфрэмам Сакаловым і падкантрольны яму тагачасны Прэзыдыюм Вярхоўнага Савета на чале зь Мікалаем Дземянцем стварылі надзвычай

неспрыяльныя ўмовы для дэмакратычных кандыдатаў.

Па-першае, Народнаму фронту было адмоўлена ў рэгістрацыі, і, адпаведна, ён ня мог вылучаць сваіх кандыдатаў. Выйсьце было знойдзена – вылучэньне „фронтаўцаў” праходзіла пераважна праз Таварыства беларускай мовы. Аднак гэтая арганізацыя знаходзілася пад кантролем кампартыі (у Менску яе курыраваў другі сакратар гаркаму Пятро Краўчанка, і адбыліся далёка ня ўсе заплываваныя вылучэньні). Але не былі зарэгістраваныя і некаторыя кандыдаты Фронту, якія вылучаліся працоўнымі калектывамі (напрыклад, адзін з кіраўнікоў выбарчага штабу БНФ Віктар Івашкевіч).

Па-другое, парушаўся прынцып „роўных магчымасьцяў”, нібыта гарантаваных законам. Аглядальнік „ЛіМу” Андрэй Ганчароў у тэя дні слушна назваў такую палітыку „дыскрымінацыйнай”. Кожнаму кандыдату на агітацыю было выдаткавана 50 рублёў; перавышэньне пагражала скасаваньнем рэгістрацыі. Пры гэтым фармальна

кандыдаты мелі „роўную” магчымасць праводзіць сустрэчы ў працоўных калектывах. Аднак кандыдатам ад БНФ патрапіць на завод ці ў НДІ было значна цяжэй; чыноўнікі ж лёгка праходзілі куды заўгодна. Да прыкладу, кандыдат у дэпутаты па адной з віцебскіх акругаў, начальнік абласнога ўпраўлення міліцыі Мечыслаў Грыб наведваў заводы, студэнцкія аўдыторыі, бацькоўскія сходы ў школах – каб праінфармаваць пра барацьбу са злачыннасцю. Ягоны канкурэнт ад БНФ, кіраўнік клубу „Ўзгор’е” археолаг Ігар Цішкін такой магчымасці ня меў.

Трэцяе і, бадай што, галоўнае. Уся прапагандысцкая машына (тэлебачаньне, радыё, друк) знаходзілася пад кантролем улады і працавала супраць БНФ. Дэмакратычныя кандыдаты мелі некалькі хвілінаў на мясцовым телебачанні і маглi надрукаваць свае праграмы ў мясцовых газэтах. Аднак кіраўніцтва Народнага фронту было пазбаўленае магчымасці выступіць па агульнанацыянальным телебачанні з тлумачэннем праграмных палажэнняў БНФ ды абвергнуць інсынуацыі, якія штодня перадаваліся ў СМІ. Тым часам, кіраўніцтва КПБ свабодна праводзіла агітацыю ва ўсіх сродках масавай інфармацыі.

Праўда, аднойчы гэтае правіла было парушана – 25 лютага на плошчы Леніна БНФ арганізаваў мітынг прагэсту супраць проціпраўнай дзейнасці Цэнтральнай выбарчай камісіі. Сабралася каля ста тысяч чалавек. Упершыню Менск бачыў такі масавы выступ, і ўпершыню на ім адбылася публічная дыскусія паміж БНФ і кіраўніцтвам КПБ, а менавіта – паміж лідэрам БНФ Зянонам Пазыняком і першым сакратаром ЦК КПБ Яфрэмам Сакаловым (выступ апошняга пачаўся пад воклічы „Шапку здымі! Перад народам гаворыш!”, а скончыўся скандаваннем плошчы „У адстаўку!”).

Мітынг запатрабаваў тэрміновай адстаўкі кіраўніцтва БССР, была прынятая рэзалюцыя з патрабаваннем ад Дзяржтэлерадыё прадастаўлення жывога тэлеэфіру арганізатарам мітыngu. Стотысячная калёна рушыла па Ленінскім праспекце да тэлецэнтру на вуліцы Камуністычнай. У 18 гадзінаў у прамой тэлетрансляцыі выступілі Зянон Пазыняк, Вінцук Вячорка і Аляксей Марачкін. Пасля іх выступу сорок хвілінаў на тэлеэкраны была нерухома застаўка; затым з’явіліся

першы сакратар ЦК Сакалоў, Старшыня Прэзідыюму ВС Дземянцёў, міністар юстыцыі Валер Ціхіня, сакратар ЦВК Лагір і некаторыя іншыя кіраўнікі, якія абрынуліся з абвінавачваннямі на БНФ, а стотысячны мітынг назвалі „натоўпам экстрэмістаў”.

Ужо ў першым туры выбараў 4 сакавіка дэпутатамі ВС былі абраны Зянон Пазыняк, кіраўнік камітэту БНФ „Дзецям Чарнобылю” Геннадзь Грушавы, рэдактар „ЛіМу” Анатоль Вяцінскі, прарэктар БДУ Станіслаў Шушкевіч, а таксама некаторыя іншыя асобы, якіх падтрымліваў БНФ (у тым ліку і аўтар гэтых радкоў) – за нас было пададзена больш як 50 адсоткаў галасоў выбарцаў (гэта было вымушанае прызначэнне і выбарчыя камісіі; у маёй акрузе на ўчастках, дзе былі назіральнікі, колькасць галасоў перавышала і 60 адсоткаў, але на двух участках, дзе назіральнікаў не было – не дасягала 50-ці; там, дзе мы не кантралявалі сытуацыю, адбыліся фальсыфікацыі). Іншыя кандыдаты ад БНФ (у тым ліку Юры Хадыка, Вінцук Вячорка, Міхась Ткачоў, Сяргей Законьнікаў, Аляксей Марачкін, Кастусь Тарасаў) прайшлі ў другі тур. Усе яны мелі шанцы быць абранымі ў Вярохуны Савет.

11 сакавіка Летува абвясціла незалежнасць. У Беларусі камуністычная ўлада скарысталася гэты факт дзеля антыфронтаўскай прапаганды – маўляў, „экстрэмісты з БНФ хочучы, на прыклад сваіх паплечнікаў за літоўскага „Саюдзісу”, разваліць СССР, а гэта прывядзе да крыві, паглядзіце, што адбываецца ў Баку”. Чаго БНФ жадае насамрэч, якімі шляхамі будзе гэтага дамагацца – сказаць пра гэта фронтаўцы ня мелі магчымасці; тэле- і радыёэфіры кандыдатам БНФ пасля першага туру практычна не прадастаўляўся. Не атрымалася абвернуць і паклёпніцкія артыкулы ў газэтах пра кандыдатаў БНФ.

У другім туры 18 сакавіка ўсё ж прайшлі ў Вярохуны Савет Лявон Баршчэўскі, Юрась Беленькі, Валянцін Голубеў, Сяргей Папкоў, Пятро Садоўскі ды некаторыя іншыя прадстаўнікі БНФ. Аднак пераважную большасць дэпутатскіх месцаў (каля 90 адсоткаў) ўзялі прадстаўнікі камуністычнай наміклятуры.

І ўсё ж бяспрэчна, што менавіта абраньне кандыдатаў ад БНФ дэпутатамі Вярохунага Савета зрабілася галоўным вынікам папярэдняга пэрыяду.